

Şahin ÇELER

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Hazırlık Fakültesi, Türk Dili
Bölümü, Türkistan, Kazakistan (e-mail:shahincheler@ayu.edu.kz)
ORCID: 0000-0002-6796-0108

SELÇUKLULARDA BAYRAK VE SANCAK*

Özet

Bayrak, tarih boyunca devletler ve bayrağın sahibi kurum ile kuruluşlar için büyük önem taşımıştır. Özellikle sembollerin çok mühim olduğu eski devirlerde büyük anlam ifade etmiştir. Devletler bayraklarla temsil edilmişler, hükümdarlar ise bu bayraklarla hâkimiyetlerini meşru kılmışlardır. Türkler, tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren gerek ilişkide buldukları devletlerin gerekse de sahip oldukları mitolojik inançların etkisiyle bayrak kullanmaya özen göstermişlerdir. İslamiyet'ten önce eski inançlarına göre bayraklar kullanan Türkler, Müslüman olduktan sonra da İslami sembolleri bayraklarında kullanmışlardır. Selçuklular da bu duruma uygun hareket etmiş ve İslâmî motifli bayraklar kullanmışlardır. Devlet kurmadan önceki hayatlarında önem taşıyan sembolleri bayraklarında kullanan Selçuklular, devlet kurduktan sonra Abbasi halifeliği tarafından tanındıklarının bir göstergesi olan bayraklarla devletlerini idare etmişlerdir.

Anahtar kelimeler: Selçuklu, bayrak, sancak, devlet, hükümdarlık alameti

Şahin ÇELER

Khoja Akhmet Yassawi International Turkish-Kazakh University, Preparatory Faculty,
Turkish Language Department, Turkestan, Kazakhstan (e-mail:shahincheler@ayu.edu.kz)
ORCID: 0000-0002-6796-0108

FLAG AND SANZHAK IN SELJUK

Abstract

Flags have had great importance for the states and other flag-owning institutions and establishments. Flags had significant meanings in the ancient times in which symbols were especially carried great significance. Flags represented the states and the rulers legitimated their rule by their flags. Turks, since their emergence in history, have cared to use flags because of the influence of either the mythological beliefs they had or states they had a relation with. Before their adoption of Islam, Turks used flags in accordance with their old beliefs. After adopting Islam, they started to use Islamic symbols in their flags. Seljuks had a similar attitude and used flags with Islamic motifs. In the initial periods of

*Geliş Tarihi: 4 Mart 2022 – Kabul Tarihi: 24 Mart 2022

Date of Arrival: 4 Mart 2022 – Date of Acceptance: 24 March 2022

Келген күні: 4 наурыз 2022 ж. – Кабылданған күні: 24 наурыз 2022 ж.

Поступило в редакцию: 4 март 2022 г. – Принято в номер: 24 Март 2022 г.

their rule, they used symbols from their pre-statehood past but after their recognition by the Abbasid, they used symbols in their flags indicating this state of recognition.

Keywords: Seljuk, Flag, Sanzhak, State, Sign of Government.

Giriş

Bayrak, günümüzde bir devletin, bir askeri oluşumun ya da bir topluluğun simgesi olarak kullanılan ve istenilen renk veya biçimde kumaştan imal edilen eşyadır. Ancak bu anlatım bayrağın insan toplulukları üzerindeki etkisini açıklamada çok yetersiz kalmaktadır. İnsanlık tarihinde devlet olgusunun oluşumundan itibaren devletler kendilerini sembolize edecek çeşitli simgeler kullanmışlardır. Bayrak, Türkler için de eski Türk devletlerinden itibaren çok önemli bir sembol olmuştur. Zira Türkler, hükümdarlık ve hâkimiyet simgesi olarak gördükleri bayraklarıyla devletlerinin varlıklarını da meşrulaştırmışlardır.

Bir devleti ve mensuplarını temsil eden bayrağın şekli, rengi veya üzerindeki semboller o toplum için bir anlam ifade etmelidir ki halkı etrafında toplayabilsin ve devleti temsil etsin. Çünkü insanların, kendileri için önem arz etmeyen bir sembol veya rengin arkasından gitmelerini beklenemez. Takdir edersiniz ki sembollerin ve renklerin çok önemli olduğu dönemlerde bu kaçınılmaz olmalıydı.

Özellikle eski devirlerde bayrak o kadar önemliydi ki sadece bayrağa sahip olan hâkimiyetini meşrulaştırabiliyordu. Bayrağın dalgalandığı yer o millet için vatanı. Bayrağın dalgalandığı yerde sahibinin kanunları geçerliydi. Hükümdar, bayrak ile meşru oluyor, sahip olduğu gücü bayraklar ile dağıtıyor, üst düzeydeki devlet ricali ile komutanlara da gücü ve iktidarını bayraklarla veriyordu

Devletlerin günümüzdeki gibi kanunla belirlenmiş sadece bir adet bayrağı yoktu. Çeşitli birliklerin, komutanların ve vasalet devletlerin de kullandıkları farklı bayraklar vardı. Hükümdarın kendi bayrağının yanı sıra tuğlar ve bayraklar, yüksek rütbeli askerlere ya da devlet ricalinden önemli kişilere verilen bir güç sembolü olup bunların dışındaki kişilerin kullanımı yasaktı [1, s. 89]. Yani bayrak sadece devletin kendisi tarafından kullanılan bir nesne değildi, birliklerin, komutanların, askerlerin de kendi bayrakları olabiliyordu [2, s. 405]. Ancak bunları devletlerin kullandıkları bayraklar ile karıştırmamak gerekir.

Bayrak kelimesine denk düşen bir kelime de sancak idi. Çoğu zaman anlam olarak birbirlerine yakın durmaktaydılar. Fakat burada şu ayrımı belirtmekte fayda var, bayrak genel olarak kullanılırken sancak daha hükümdara ve devlete ait, bayrakları temsil etmekteydi [1, XXVI].

Bayrak isyan durumlarında da kullanılan bir semboldü. Zira devletin

kendi bayrağının dışında bir bayrak açmak, bu eylemi gerçekleştiren birlik ya da komutanın isyan ettiği anlamına gelmekteydi. Buna karşın bayraklar zaman zaman isyanı bastırmak için de kullanılırdı. Bu bağlamda çıkarılan sancak etrafında halkın toplanması isyancıların motivasyonunu düşürerek isyanın başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olurdu [1, s. 89]. Bayrağın savaş esnasında düşmesi ise savaşın kaybedildiğine dalaletti [1, s. 241].

Bugün kullandığımız bayrak ve sancak kelimelerinin kökenlerinin Türkçe oluşu, Türklerin bayrak kullanma ve anlamını içselleştirme konusunda bütün toplumlara örnek olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bayrak kelimesi; Divan-ı Lugat it-Türk'te *batrak* olarak olarak geçmekte ve “savaşlarda kullanılan ve ucuna bir ipek parçası takılan mızrak” olarak tanımlanmaktadır [3, s. 247; 1, s. 347; 4, s. 96]. Bat-mak kökünden gelen bayrak kelimesi, d-y değişimi sonrası bugün kullandığımız şeklini almıştır. Sancak kelimesi de sanç-mak (batırmak) kelimesinden türemiştir ve batırmak anlamına gelmektedir [2, s. 247; 401; 4, s. 96]. Kelime Selçuklular döneminde bayrak olarak kullanılmıştır. Yine Selçuklular zamanında Farsçaya da bu şekilde geçmiştir [2, s. 401]. Sancak eski Türklerde diğer delici aletler gibi batırılacak, saplanacak bir savaş ekipmanı olarak görülüyordu ve üzerinde onu kullanan savaşçının veya ait olduğu klanın sembolü bulunuyordu [3, s. 247].

Bir diğer hâkimiyet alameti de *tuğ*'dur. Zira ilk Türk devletlerinde tuğ, bayrağın yerine kullanılmaktaydı. Tuğ, uç bölümünde metalden bir alem bulunan ve hemen altında at kılları olan bir savaş aleti, bir hükümdarlık sembolüydü. Tuğ yapımında kullanılan kıllar Yak Öküzü ya da at kıllarından olurdu. Yak öküzü Orta Asya'da Türkler tarafından evcilleştirilmiş zor koşullara dayanıklı, Türk mitolojisinde görebildiğimiz bir hayvandır [5, s. 330–332]. Göçebe hayatta atın önemini burada anlatmamamıza gerek yok, ancak hayati önem taşıdığı su götürmez bir gerçektir ve atlarının kuyruklarını da Tuğ yapmak için kullandıkları göz önüne alındığında bu sembole ne kadar önem verdikleri anlaşılabilir. Hatta ölen savaşçının atının kuyruğu kesilerek *dullanırdı*. Yani at eşinden ayrılırdı ve bu kılırdan yapılan Tuğ savaşçının mezarına dikilirdi. Sultan Alparslan da Malazgirt Savaşı öncesi atının kuyruğunu kesmiş kendini şehadete hazırlamıştı [1, XXV].

Tuğ, Türklerde aynı zamanda bir savaş aletiydi. Savaşta kullanılan tuğların sırıklarının boyları oldukça uzundu ve çok uzak mesafelerden bile görülebiliyordu ve bu tuğlar savaşta komutanlara rütbelerine göre veriliyordu [1, XXV]. Bu durum meydan muharebelerinde orduyu yönlendirme ve kontrol altında tutmak için oldukça önemliydi zira orduyu

satranç oyunundaki gibi yönetmeyi sağlıyordu. Takdir edersiniz ki iletişimde bugünkü imkânların olmadığı bir dönemde orduyu, savaş alanında kontrol etmek oldukça güçtü. Tuğlar sembol olarak önem taşıırken bu yüksek faydası sayesinde önemlerini hep korudular [1, XXV]. Bu orduyu kontrol etme işi bayraklarla da sağlanıyordu, birliklerin kullandıkları farklı renklerdeki bayraklar o birliği diğerinden ayırma görevi de görüyordu, ordu birliklerinin bir nevi kimlik kartları gibiydi. Türk ve İran imparatorluklarında her dönemde birçok farklı grupta, komutanlarda, savaşçılarda, ordunun farklı kademelerinde bayraklar görülmüyordu, lakin bu bayrakları hükümdarın kullandığı ve hâkimiyetin sembolü olan sancaklarla karıştırmamak gerekir [2, s. 405].

Bugün kullandığımız manada, yani bezden imal edilmiş bayrak ilk dönemlerde çok kullanılan bir ekipman değildi bunun yerine daha çok tuğlar vardı. Sadece bir sırtın ucuna takılan ve at kıllarıyla yapılan tuğların yanında Türk devletlerinde sancağa benzer tuğlar da kullanılmaktaydı [1, XXV]. Üstünde bir alem bulunan ve at kılından yapılmış perçemleri olan sancaklar da vardı. Bunun yanında sadece tuğ, yani üzerinde alem bulunan ve at ya da öküzün kuyruk kıllarından imal edilmiş tuğlar da bulunmaktaydı.

Tuğ sayısı, sahibinin kudreti ve makamı ile doğru orantılıydı. Kimse hükümdardan daha fazla tuğ sahibi olamazdı. Hükümdar ilk başlarda 9 tuğ sahibi iken daha sonra batılı Türklerde bu sayı 7 olarak belirlenmişti [1, 42–43]. Bu durum etkisinde kaldıkları inanışın bir tezahürüdür. Sahip olunan tuğ sayısı sahibinin ne kadar kudretli olduğunu simgelemektedir. Ancak bayraklarda böyle bir durum söz konusu olmayıp daha genel kullanılabilirdi. Hatta bir grup, birlik ve savaşçının dahi kişisel bayrağı olabiliyordu. Tuğlar daha özel bir yere sahipti. Tuğ hükümdarın ölümünü mütakip yeni hükümdara geçerdi [1, s. 63]. Osmanlı döneminde savaş tuğlarının çıkarılması büyük bir törenle ve iltimas gösterilerek yapılmıyordu ve saltanat sancaklarından çok daha mühimdir [1, s. 343].

Bezden imal edilmiş bayraklar orta çağda kullanılmaya başlanmıştır [3, s. 247]. İlk dönemlerde bugün anladığımız şekilde bayrak var mıydı bilmiyoruz ancak kullanım alanı olarak tuğ ile birbirine yakındılar. Bugünkü manada bayrak kelimesinin karşılığı Başkırtlarda tuğ sözcüğüdür ve bu, o günlerin mirasıdır [2, s. 402]. Burada şu konuya tekrar değinmek gerekir, bayrak ile sancak semantik olarak birbirine benzemektedir ama sancak daha çok hükümdarın kullandığı bayrak anlamında kullanılmaktadır [2, s. 408; 1, s. 231]. Bugünkü manasıyla bayraklar orta çağdan sonra kullanılmaya başlansa da tuğların kullanımını devam etmiştir. Bayrak devletin ve iktidarın

simgesiydi. Bu sembol Oğuzlar döneminde ipek kumaştan yapılıyordu [2, s. 402].

Türklerin komşuları olan Çin, Roma ve Sasani imparatorluklarında çeşitli şekil ve sembolleri içeren bayraklar kullanılmaktaydı [2, s. 403; 3, s. 248]. Müslüman olduktan sonra gerek dinî gerekse toplumsal olarak etkilendikleri Araplarda ise bayrak geleneği İslamiyet'ten önce de mevcuttu [2, s. 405; 3, s. 248].

Türlere gelirse, Hunlar bayrak veya tuğ kullanmaktaydılar, ancak nasıl bayraklar kullandıklarına dair elimizde net bilgi şimdilik yok [1, s. 349]. Ancak Avrupa Hunlarından Atilla'nın üzerinde bir kuş bulunan bir bayrağı vardı [2, s. 403; 1, s. 17; 3, s. 248].

Göktürkler zamanında bayrak, altın başlı bir kurt idi ancak bunun bir tuğun tepesinde altından yapılmış bir kurt sembolü mü yoksa kumaştan yapılmış bugün anladığımız anlamda bir bayrak mı olduğu tam olarak bilinmemektedir [1, s. 17]. Ancak V. Yüzyılın ikinci yarısında Göktürlere gönderilen bir Bizans elçisi altından yapılmış bir kurt başlı bayraktan bahsetmekteydi [1, s. 17]. Buradan da yola çıkarak Göktürklerin kullandıkları bayrağın günümüzde kullanılan bezden mamul bir bayraktan ziyade üstünde alem bulunan bir tuğ olduğu düşünülebilir. Göktürklerin bayraklarında bulunan bu kurt başı da onların kurttan geldikleri inancında onları birleştirmiyordu [1, s. 11, 13].

Bu bayrak, kağana Çin imparatoru tarafından verilirdi ve meşruiyetin kaynağıydı, bu bayrağa sahip olan kağan olabilirdi ve hükmü geçerdi [1, s. 9). Bir kişi, hükümdarlığını ilan ettiğinde Çin'den bu kurt başlı bayrağı alıyordu. Tabi ki Çin için de durum benzerdi, bir Çinli komutan bağımsızlığını ilan ettiğinde Göktürklerden ona bayrak veriliyordu ve o komutan tanınmış oluyordu. Ancak bu Çinli komutanı Türklerin de imparatorları olarak kabul edebilmeleri için kurt başlı bayrağa sahip olarak Türk unvanı alması gerekiyordu [1, s. 15; 2, s. 403].

Kırgızlarda kırmızı ve yeşil renkli bayraklar görülmekteydi. Peçeneklerde ve Kumanlarda da bayrak kullanılmaktaydı ancak içeriklerine dair çok bilginiz yoktur [2, s. 404; 3, s. 248]. Bunun yanında Dokuz Oğuzların siyah bayrakları olduğu rivayet edilmektedir. Kıpçak ve Kumanlarda da beyaz ile kırmızı bayraklar görülmekteydi [3, s. 248].

Türkler Müslüman olduktan sonra ise farklı bir devlet teşekkülü ile daha karşılaştılar, ancak Sasani ve Bizans'tan etkilenen Araplara ayak uydurmaları çok zor olmadı. Araplar yukarıda söylediğimiz gibi İslamiyet'ten önce de bayrak kullanıyorlardı ve İslamiyet'i kabul etmelerinin ardından da bu geleneklerini devam ettirdiler [2, s. 405).

Nitekim Hz. Muhammed 622'de Medine'ye bayrak eşliğinde girmişti [3, s. 248].

Abbasiler siyah bayrak kullanıyorlardı. Bu rengi tercih etmeleri kendilerinden önceki Emevilerin beyaz rengi kullanmalarından dolayıydı [2, s. 405; 3, s. 248; 1, XXVII]¹. Bunların yanında yine bu devletlerde çeşitli gruplar da kendilerine özel bayraklar kullanıyorlardı ve bayrağa genel olarak *liva* demektedirler [3, s. 249; 2, s. 405]. Devlet yöneticilerine kademelerine göre görevleri dolayısıyla farklı bayraklar da veriliyordu. Fatimiler de yeşil rengi benimsemişti ve bayraklara isim ve unvan da işleniyordu [2, s. 405]. Beyaz bayrak bu dönemlerde de teslim anlamını taşıyordu [2, s. 406]. Bu renklerin veya şeklin dışında bayrak açmak isyan sayılıyordu.

Türk hükümdarlar için Müslüman olduktan sonra halifeden meşruiyetini gösteren semboller almak çok önem arz ediyordu. Bu sebeple Abbasilerden tarafından tanındığını gösteren bayrak ve diğer hükümdarlık alametleri² alıyorlardı. Bu yüzden kendi bayraklarının yanında hilafet

¹ Bahaddin Ögel Türklerde Abbasi etkisiyle siyah sancak kullanıldığını ve siyah renkli bayrakların halk içinde ve orduda çok rağbet görmediğini bildirmektedir.

² Bir hükümdarın hükmetme yetkisine sahip olabilmesi için bazı alametlere ihtiyacı vardı ve bayrak bunlardan sadece biriydi. Hakimiyet sembollerinden bazıları ise,

Çetr; Müslüman Türk devletlerinde yaygın bir hakimiyet sembolü olarak kullanılır, hükümdar sefer esnasındayken ya da yolculuğu sırasında başının üzerinde tutulan bir saltanat şemsiyesidir. Kirman Selçukluları döneminde Kavurd'un çetri üzerinde ok ve yay resmi bulunmaktaydı [Detaylı bilgi için; 6, s. 293-294.]

Taht; birçok devlette kullanılmış olan hükümdarlık alametidir. Hükümdar, toplantılar, elçi kabulleri ve törenlerde bu tahtın üzerinde otururdu. Tahtın bulunduğu yer devletin merkezi konumundadır. Tabii ki bu tahtın koyulacağı saray ya da çadır da hükümdarlık alametlerinden biridir [Detaylı bilgi için bkz. 7, s. 434-436.]

Taç; hükümdarın başında taşıdığı ve çoğunlukla altın ve diğer değerli madenlerden imal edilmiş bir hakimiyet sembolüdür [BKZ 8, s. 362-363] Selçuklular bunun yanında külah ve sarık gibi bazı başlıkları da kullanmışlardır. **Para;** devlet tarafından imal edilen sikkeler hükümdarın hakimiyet sembolüydü, alışverişin başlıca enstrümanı olması bakımından ve sık el değiştirdiği için hükümdarın ülkede tanınmasını hızlı bir şekilde gerçekleştiriyordu. Selçuklularda Tuğrul Bey paralarda Kınıkların simgesi ok ve yayı kullanıyordu. Paraların üzerinde Abbasi halifesinin adı ve hükümdarın unvanı da yazılıyordu [Detaylı bilgi için bkz. 9, s. 179-184.]

Hilat; güç sahibi hükümdarın ya da halifenin göreve atadığı kişilere sembolik olarak giydirdiği kıyafettir. Genel kaniya göre eskiden de benzer uygulamalar olmasına rağmen bu gelenek Abbasiler döneminde başlamıştır. Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'e halife tarafından verilen hilatler olduğunu bilmekteyiz. Sultanların bu hilatleri çok mühimdi. Hilatler sadece bir cübbe olmayıp, bunun yanında cübbe, sarık gibi başka giyim eşyaları da olabilmekteydi. Hilat çok önemli bir hükümdarlık alametiydi. Alparslan tahta çıkınca Abbasi halifeliğinden derhal bir hilat yaptırılması istenmiş ancak o dönem ekonomik olarak sıkıntı çektikleri için bazı gecikmeler yaşanmasına rağmen, Alparslan bu alametler için ısrarcı davranmıştır. Buradan da anlıyoruz ki hükümdarlığın meşruluğu için bu alametler son derece önemliydi [Detaylı bilgi için bkz. 10, s. 22-25.]

makamı tarafından tanındıklarını gösteren siyah bayrakları kullanmaya başlamışlardı [2, s. 406]. Meşruiyet kaynağı artık Çin'den, Abbasi halifelğine kaymıştı.

Gazneliler siyah bayrak kullanmaktaydı ve bu durum yukarıda gördüğümüz gibi halifelik tarafından meşru sayılma arzularındandı [3, s. 249; 2, s. 406]. Bayrakları üzerinde ay ve hüma kuşu şekilleri vardı, Kumandanlarına ise kırmızı bayraklar verilmekteydi [2, s. 406]. Türk devletlerinde ise savaş meydanlarında kırmızı bayraklara sık sık rastlanıyordu ancak bu rengin devletin ya da hükümdarın kendi rengi olduğuna dair kayıt yoktur. Bunun gibi, devletin kendi bayrağının rengi dışında başka bayrakları kumandanlara vermek diğer devletlerde de görülmektedir [2, s. 406; 3, s. 248]. Karahanlılar da ise kırmızı renkte bayrak kullanılmaktaydı ve kırmızı Türklerde harp rengi olarak görülmekteydi.

Selçuklular kurulmadan önce bölgedeki kabile reislerinin kendilerine ait bayrakları bulunuyordu [2, s. 407]. Bu bayraklar siyah renkteydi ancak üzerlerindeki sembollerin ne olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır [2, s. 407]. Gazneliler gibi İslam dünyasıyla sıkı ilişkileri bulunan Selçuklular, eski geleneklerini koruma konusunda daha tutucuydular [2, s. 407]. Bu sebeple ilk bayrakları eski kabile bayrakları olmalıydı. Burada Selçukluların, devlet olmadan önce de siyah bayrak kullandıkları ve devlet olduktan sonra da Abbasilerden hâkimiyet sembolü olarak siyah bayrak aldıkları göz önünde bulundurulduğunda Selçukluların kullandıkları bayrakların rengi konusunda biraz ipucu sahibi olabiliriz diye düşünmekteyiz. Aşağıda vereceğimiz örneklerle de bu konuya daha da netlik kazandıracamız.

Nevbet; bir çeşit askeri mızıkça olarak da tanımlayabileceğimiz nevbet, hunlardan Osmanlı dönemime kadar Türk devletlerinde önemli hakimiyet sembollerinden biri olmuştur. Tahta çıkan hükümdarlara tuğ veya bayrak ile beraber verilir. Selçuklularda da önemli hakimiyet alametlerinden olan nevbet Tuğrul Bey'den başlayarak kullanılmıştır. Günde beş defa namaz vakitlerinde çalınmıştır. Hükümdarın cevazı ile bazı yöneticilerin kapılarında da çalındığı durumlar olmuştur ancak hükümdardan izinsiz çalınmasına müsaade edilmemiştir. Sadece hükümdarın kapısında beş vakit çalınırken, yöneticilerin kapılarında üç vakit çalınmasına müsaade edilmekteydi. Aksi durum isyan olarak kabul görülmekteydi [Detaylı bilgi için bkz. 11, s. 38-41].

Tuğra; Oğuzlarla başlayıp diğer Türk devletlerinde de kullanılan hükümdar imzasıdır. **Gaşiye;** altın detaylarla süslenmiş bir eğer örtüsüdür. Türk devletlerinde bir hakimiyet sembolü olarak kullanılmıştır (Detaylı bilgi için bkz. 12, s. 398-399.)

Saçı; hükümdarın bazı törenlerde hükümdarın üstüne para ya da değerli mücevherler saçma işine verilen addır.

Hutbe; Selçuklu devrinde, Abbasi hutbelerinde isminin okunması, adı geçen hükümdara meşruiyet sağlamaktaydı. (Detaylı bilgi için bkz. 13, s. 425-428.)

Selçukluların devleti kurmadan önce kullandıkları siyah bayraklardan sonra; Gazneli Sultan Mesud 1035 yılında Selçuklular üzerine bir ordu göndermiş ve Selçuklular savaşı kazanmıştı, bunun üzerine Selçukluların anlaşma yoluna gitmesinin ardından sultan Selçuklulara ‘‘Dikhan’’¹ unvanı vermek amacıyla onlara sancaklar göndermişti [14, s. 95]. Burada gönderilen bayrağın rengine dair bir bilgi bulunmamaktadır ancak Gazneliler’in siyah bayraklar kullandıklarından yola çıkarak gönderilen bayrakların siyah olacağı düşünülebilir. Bunun yanında 1039 yılında yine Gazneliler’le yaptıkları bir başka savaşta Selçukluların siyah bayrağı bulunmaktaydı [15, s.14; 16, s. 123].

İslam coğrafyasına doğru hızla genişleyen Selçuklular, Abbasilerde ve Gazneliler’de kullanılan hâkimiyet sembollerini kullandılar.² Bu sebeple Selçukluların Abbasilerden aldıkları siyah bayrakları kullanma ve alışma konusunda sorun yaşamamaları ihtimal dahilindedir. Selçuklular da Abbasilerden aldıkları bayrakla devletlerine meşruiyet kazandırıyorlardı.

İbnül Cevzi’deki kayıta şöyle demektedir,

Daha sonra halife üç bayrak getirtti, bunlardan ikisi üzerinde sarı yazılarla biri de altın işlemeli yazılarla, ‘şükür’ yazılı bayraklar idi. Halife üzerinde Şükür yazan bayrağı eliyle bağladı ve getirttiği ahitname ile birlikte Sultana verdi. Sultan da bu ahde sadakatle bağlı kalacağına söz verdi [17, s. 14].

Bu bayrakların rengine dair bir bilgi verilmese de büyük ihtimalde halife tarafından verilen siyah bayraklardandı. Buna ilaveten Tuğrul Bey 1057 yılında Tekrit’i aldığı anda kale burçlarına siyah bayrak çekilmişti [16, s. 124].

Bayrak verme geleneği Selçuklularla coğrafyadaki diğer devletlerde olduğu gibi devam etmiştir 1132 yılında Sakarya-Fırat civarında Haçlılara karşı mücadele edip başarılar elde eden Emir Gazi’ye Abbasi Halifesi ile beraber bayrak ve bazı hükümdarlık alametleri göndermişti [14, s. 289]. Selçukların siyah bayrak kullandığı ve Abbasilerinde aynı şekilde siyah bayrak verdiklerini göz önünde bulundurursak verilen bu bayrak da siyah olmalıydı.

Şu konuya açıklık getirmekte fayda var, özellikle savaşta kırmızı bayrak kullanılmaktaydı [2, s. 408; 3, s. 250]. Ancak bu bayraklar savaş bayraklarıydı, çünkü Türk devletlerinde ordunun önünde büyük bir tuğ ve bayrak taşıyan bayraktar vardı ve bunun yanında diğer bayraklar yer alırdı. [14, s. 391]. Tekrar belirtelim, geniş manasıyla sancak daha hükümdara ve

¹ Devlet adına vergi toplayıp birkaç köyü yöneten soylulara verilen unvan. Detaylı bilgi için bkz dia dikahn

² Hakimiyet alametlerinden aşağıda bahsedilecektir.

iktidara ait görünürken bayrak diğer küçük birlik ve askeri grupların kullandığı bayrakları karşılamaktaydı. Selçuklular zamanında sancak-ı humayn, sancak-ı saltanat gibi kullanımlar mevcuttu [1, s. 337].

Bayrak aynı zamanda bir yetkilendirme belgesiydi [4, s. 97]. Hükümdarın yetkilendirdiği birisi saltanat bayrağını kullanabilirdi. I. Keykavus için kız istemeye gönderilen heyet saltanatın sancağıyla gitmişti [16, s. 131]. Hükümdar ordunun başında değilken sancağı ordunun başında olurdu.

Bayrakların üzerinde bazı şekiller bulunduğu bilinmekle beraber bunların bayrağın üzerine işlenmiş hâlde mi yoksa bayrağın ucuna takılı semboller mi olduğu bilinmemektedir.

Anadolu Selçuklularında da durum Selçuklular da olduğu gibi devam etmiştir. Bir müellif, I. Haçlı Seferinde İznik'in kale burcundaki Selçuklu bayrağının yerine Haçlı bayrağının dikildiğini söylemekle birlikte bayrağın rengi veya şekline dair bir malumat vermemiştir [18, s. 138; 19, s. 33].

İbn bibi deki bir kayıta da bayraktan bahseder ve rengi siyahtır.

Ertesi gün sabah gezenler padişahının bayrağı, dönen gök kalesinin zirvesinden görününce yaradanın yardım ve desteğiyle, ordunun sipahi ve serverleri padişahın siyah sancağını büyük bir törenle Kahta Kalesinin üzerine diktiler [2, s. 408; 3, s. 250; 20, s. 298].

Türk töresinde bayrağın dikildiği yer vatan sayılıyordu ve artık bu bayrağın gölgesinde bayrağı diken hükümdarın hükmü geçiyordu [1, s. 169]. Bu bilgi göz önünde bulundurulduğunda da Kâhta kalesine dikilen bayrak Anadolu Selçuklularının resmi olarak kullandıkları, saltanatı simgeleyen bayrak olmalıydı. Aynı durum Hristiyan dünyasında da görülmektedir. Yukardaki örnekte belirttiğimiz gibi İznik Haçlılar tarafından kuşatılmışsa da Bizans tarafından alınmıştır. Bu esnada kaleye bayrak dikilmişti, bu bayrak imparatorluğa aitti ve Haçlılar bayrağı görünce tanımıştı [18, s. 138; 19, s. 33]. Kaledeki bayrağa bakıp buranın Bizans tarafından alındığının anlaşılması, açık bir bilgi verilmese de kalede daha önce de bir bayrağın bulunduğu dair bir varsayımda bulunmamızı sağlayabilir. Ancak burada elimizde başka bir bilgi olmadığı için sadece varsayabiliyoruz. Bu dönemde devlet ricalinde ve orduda kırmızı ve sarı bayrakların kullanılmaktaydı [2, s. 408].

Bayraklar hükümdara ait hâkimiyet sembolleri olduğu için hükümdar öldüğünde hükümdarla beraber türbelerine kaldırılmaktaydı [2, s. 408; 1, s. 65; 3, s. 250] Bahaeddin Ögel bu durumun daha önceden görülmediğini zikretse de [1, s. 65] Muhammed Tapar ve Berkyaruk arasındaki

mücadelede Melikşah'ın bayrağını Berkyaruk'un ordusunda gören askerler saf değiştirmiş ve Berkyaruk savaşı kazanmıştı, Muhammed Tapar yanındakilerle kaçmak zorunda kalmış ve kaçarken yanındakilerin kendisinden kopmaması adına şahsına ait bayrağı kendisi taşımıştı [2, s. 409]. Bu olay incelendiğinde Melikşah'ın normalde kullanılmaması beklenen bayrağının Berkyaruk tarafından kullanıldığını görüyoruz. Muhtemelen bu bayrağın kaldırılmış olması beklenmekteydi. Ayrıca bu bayrağın kayda değer bir farkı vardı ki askerler onu tanımış olmalıydı. Yani Berkyaruk, normal koşullarda kullanmayacağı bir bayrağı kullanmış ve askerler bu bayrağın Melikşah'ın bayrağı olduğunu anlayarak saf değiştirmişlerdi. Buradaki durum bizim hükümdarların bayraklarının birbirinden farklı olduğu konusundaki görüşlerimizi güçlendirmektedir. Bunun yanında İzzeddin Keykavus, Alaaddin Keykubat'ı Ankara Kalesinde teslim aldığı anda burçlara Keykavus'un sancağı dikilmişti [20, s. 130]. Buradaki örnekten de anlaşılacağı gibi hükümdarların bayrakları farklıydı ve halefi tarafından kullanılmamaktaydı. Ancak bayrağın renginin yukarıda verdiğimiz örneklerde hep siyah olduğunu göz önüne alırsak bayrağın üzerinde sahibine özgü bir sembol veya hükümdarın adı ya da unvanını içeren bir yazı var olmalıydı. Özellikle unvanın o dönemde çok önemli olmasının yanı sıra Selçuklu hükümdarlarının Abbasi halifesinden aldıkları unvanlara çok önem verdikleri gerçeği de göz önünde bulundurulmalıdır [21, s. 163-166].

Bazı bayraklar üzerinde ejder, hüma kuşu gibi şekiller de bulunmaktaydı [1, s. 312, 3, s. 250]. Ancak yukarıda da söylediğimiz gibi bayrak kullanmak sadece hükümdara ait bir özellik değildi. Bu bayraklar savaş bayrakları ya da bir grup yahut askeri ekibin bayrakları da olabilir.

Kaynaklarda gördüğümüz üzere saltanatı ve hükümdarı simgeleyen bayraklar diğer bayraklardan farklı olmalıydı. Tapar ve Berkyaruk mücadelesindeki örnekte olduğu gibi askerler Melikşah'ın bayrağını görünce tanımışlardı ve saf değiştirmişlerdi. Babasının sancağını açığının da ayrıca belirtilmesi, kendi bayrağının da farklı olması gerektiğini göstermektedir. Bir diğer örnek olan Keykubad ve Keykavus mücadelesinde kaleye dikilenin Keykavus'un sancağı olduğu bilgisi önceden asılı olanın Keykubat'ın sancağı olduğuna delalettir. Buradan hareketle yukarıda da değindiğimiz gibi Abbasi etkisiyle kullanılan siyah bayraklarının olması ve bu bayrakların birbirinden farklı olduğunun bilinmesi; bizi bayrakların üzerinde birbirinden ayrılmasını sağlayan şekil ve sembollerin olduğunu düşünmeye itmektedir.

Bu bayraklar savaşta da çok büyük anlam taşımaktaydı. Askerlerin savaş alanında sultanın onlarla beraber olduğunu anlamalarına yarayan bir semboldü, bayrağın düşmesi sultanın düşmesi olarak görüldüğünden ordu motivasyonunu kaybediyordu. Bu sadece Selçuklular için değil Bizans için de benzerdi. Malazgirt Savaşında bayrakla ilgili yaşanan bir karmaşa ile Bizans ordusu imparatorun öldüğüne inanmış ve ordu kısa süre içerisinde dağılmıştı [22, s. 293] Bunun yanı sıra Kutalmış da Alparslan ile olan mücadelesinde çetirini kaybetmesi ve bayrağının inmesi sebebiyle yenilmişti [15, s. 88] Bayrağın inmesi mağlubiyet anlamına geliyordu yani bayrak bu denli önemliydi ve korunması gerekiyordu. Bu sebeple bayrağı taşıyan alemdarın çok önemli bir görevli olduğu sonucuna varabiliriz.

Yalnız Anadolu Selçukluların son döneminde beyaz bayrak görülmektedir, bu Moğolların üstünlüğünü kabul ettiklerini gösteren bir semboldü [2, s. 408].

Günümüzde bayrakların şekli kanunlarla belirlenmiş olup devleti yönetenlere göre değişmemektedir. Ama Selçuklular da durum böyle değildi, hükümdarların kendilerine özgü hükümdarlık alametleri vardı. Verdiğimiz örneklerdeki gibi hükümdarın bayrağı, sefebininkinden ve diğer hükümdarların bayraklarından ayrılabilirdi. Gerek Muhammed Tapar ve Berkıyaruk arasındaki olayda, Berkıyaruk'un taşıdığı sancağın diğer askerler tarafından tanınması gerekse de Keykavus'un Ankara Kalesi'ne kendi bayrağını dikmesi örneğinde gördüğümüz gibi sancaklar hükümdarlara özgü idi. Fuad Köprülü'nün hükümdarın çetir ve sancaklarının öldükten sonra türbesine konulduğu görüşüne Bahaeddin Ögel karşı çıkmamakla beraber daha önce böyle bir kaydı görmediğini söylemektedir [2, s. 408; 1, s. 65]. Ancak halifenin verdiği siyah bayrak yanında hükümdarın kendine ait bir bayrağı da bulunabilme ihtimali vardır. Zira Bahaeddin Ögel, siyah rengin Türkler için büyük bir anlam ifade etmediğini söyleyerek Türk kavminin siyah bayrak arkasında savaşa ve şehadete gitmesinin pek mümkün olmadığını belirtmekte [1, s. 429] ve kırmızının savaş rengi olduğunu vurgulamaktadır [1, s. 425]. Savaş meydanlarında görülen kırmızı bayrakların sebebi bu olmalıdır.

Biz burada, Selçukluların gerek devlet kurmadan önce gerekse de devlet kurduktan sonra halifeden aldıkları ve kayıtlarda da gördüğümüz siyah bayraktan dolayı siyah bayrağı saltanatlarını simgeleyen bayrak olarak kullandıkları kanısındayız. Bu dönemde tek bir bayrak kullanılmadığını da belirtmiştik. Buradan hareketle devletin halifelikten aldığı siyah bayrak yanında başka renklerde bayraklar da kullandığı açıktır. Özellikle savaş durumlarında sık sık kırmızı bayrakların kullanıldığını görmekteyiz.

Gelelim bayraklar üzerindeki şekil ve sembollere, Atilla'nın bayrağının üzerinde bir kuş sembolü olduğunu söylemiştik. Buna ilaveten Selçuklu Devleti'nin kurucularından Tuğrul ve Çağrı Beylerin isimlerinin de birer kuş ismi olması dikkat edilmesi gereken bir unsurdur. Ama bunlar bayraklarının üzerinde de kuş şekilleri olduğunu bize kanıtlamak için yeterli değildir. Bahaeddin Ögel her Oğuz boyunun avcı bir kuş sembolü olduğunu söylemektedir [1, s. 56] ancak bu kuş simgesinin Oğuzların bayraklarında olmadığını da belirtmektedir [1, s. 17]. Fuad Köprülü, Kirman Selçuklularının kullanılan çetrede ve ilk dönem kestirdikleri sikkelerde bulunan *ok ve yay* sembolü sebebiyle bunun hanedana ait bir simge olması gerektiğini dile getirmekte ve ilk Selçuklu bayraklarında da bu sembollerin kullanılmış olabileceğini söylemektedir [2, s. 407; 1, s. 62]. Ancak daha sonraları üzerinde İslami vurgular bulunan bayraklar kullanıldığını, Alparslan'ın Bizans imparatoruna Malazgirt Savaşı sonrası verdiği üzerinde kelime-i şahadet yazılı olan bayraktan anlıyoruz [14, s. 185].

... *Sultanın bu sözleri üzerine imparator 'Ey Sultan, sen nasıl istersen ben öyle yaparım' dedi ve ayağa kalkıp başını açtı, yere eğildi ve şunları söyledi: 'Bu, benim halifenin elçisine yaptığının karşılığıdır' Sultan buna memnun olup sevindi ve imparator için 'Tanrıdan başka ilah yoktur ve Muhammed onun kulu ve elçisidir.' Yazılı bir bayrak hazırlanmasını emretti. Derhal hazırlanan bayrak imparatorunun başının üstüne çekildi* [17, s. 49].

Gerek medyada gerekse devlet kurumlarında kullanılan üzerinde çift başlı kartal bulunan bayrağın Selçuklunun resmi sancağı olma ihtimali var mıdır? Yukarda da bazı bayrakların üzerinde hüma kuşu şekli görüldüğünü söylemiştik ama bunun kartal olduğuna dair net bir kayıt yoktur. Ayrıca Anadolu Selçuklularda birçok yerde gördüğümüz çift başlı kartal figürünü Büyük Selçuklularda görememekteyiz [23, s. 125]. Çift başlı kartalın örneklerine sadece Anadolu Selçuklularda rastlamaktayız. Ayrıca bu çift başlı kartal sembolünü gördüğümüz eserlerin büyük çoğunluğu da hükümdarlara değil daha çok meliklere, bağlı beyliklere ve hatunlara ithafen yaptırılmış eserlerdir [23, s. 126]. Eğer bu bir saltanat ya da hükümdarlık simgesi olsaydı sadece hükümdarlar adına kullanılması gerekmez miydi? Çift başlı kartal ile, *sultan* kelimesi beraber sadece Kubadabad Sarayı çinilerinde görülmektedir [23, s. 127]. Lakin bu çift başlı kartalın bayraklar üzerinde kullanıldığına dair bize fikir verme konusunda gayet zayıf bir ipucudur. Böyle bir durumun sadece bir yerde görünmesi bize bunun uzun süredir gelenek halinde kullanıldığını göstermez.

Kazakistan'ın batı bölgesinde Selçuklu Devleti'nin bayrağının bulunduğuna dair yapılan bir haber hakkında da birkaç cümle etmek isteriz¹. Linkini aşağıda verdiğimiz habere göre bayrak 11. Yüzyıldan kalma olup Kazakistan'ın batısındaki bir aile tarafında muhafaza edilmiştir. Ve Kazakistan'ın başkentinde bir müzeye teslim edilmiştir. Bayrağın üzerinde bir kuş sembolü bulunmaktadır ve kırmızı renktedir. Müzeye yaptığımız görüşmede bayrağın henüz sergilenmediği bilgisine ulaştık o sebepten bayrağı göremedik. Ayrıca bayrağı müzeye teslim eden Jolimbet Mekiş'le görüşme imkânı bulamadık. Yukarıda verdiğimiz bilgiler ışığında değerlendirirsek Oğuzlarda kuş ongunu bulunmaktadır. Ancak bu kuş bayraklarda kullanılmamaktadır. Bayrak kullanmanın sadece hükümdara özgü bir gelenek olmadığını da belirtmiştik. Üstelik bayrağın rengi kırmızıdır yani savaşlarda kullanılan bir renk. Bunun yanında Anadolu Selçuklularında sık sık gördüğümüz çift başlı kartal figürü büyük Selçuklulara neredeyse hiç görülmemektedir ve bayrağın Büyük Selçuklu Devleti'ne ait olduğu söylenmektedir. Bu bayrağın Selçuklulara hükümdar tarafından kullanılma ihtimali bize göre yoktur. Bu durum bize bayrağın hiçbir şekilde Selçuklu devleti içinde kullanılmadığını göstermez. Savaşlarda kullanılan bayraklardan biri olabilir. Ama tam kesin bilgi ancak bu bayrağın gerekli testler ve incelemeler yapıp tarihlendirilmesinden sonra verilebilecektir.

Kaynakça

1. Ögel, B., Türk Kültür Tarihine Giriş, C.6, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000
2. Köprülü, F., *Bayrak*, İslam Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul, 1979
3. Köprülü, Orhan F., *Bayrak*, DİA, Cilt 5, İstanbul, 1992
4. Şahin, İlham, *Sancak*, DİA, Cilt 36, İstanbul, 2009
5. Çoruhlu, Tülin, *Tuğ*, DİA, Cilt 41, İstanbul, 2012
6. Taneri, Aydın, *Çetr*, DİA, Cilt 8, İstanbul, 1993
7. Merçil, Erdoğan, *Taht*, DİA, Cilt 39, İstanbul, 2010
8. Bozkurt, Nebi, *Taç*, DİA, Cilt 39, İstanbul, 2010
9. Tekin, Oğuz, *Sikke*, DİA, Cilt 37, İstanbul, 2009
10. Şeker, Mehmet, *Hilat*, DİA, Cilt 16, İstanbul, 1998
11. Özaydın, Abdülkerim, *Nebet*, DİA, Cilt 33, İstanbul, 2007
12. Merçil, Erdoğan, *Gaşiye*, DİA, Cilt 13, İstanbul, 1996
13. Baktır, Mustafa, *Hutbe*, DİA, Cilt 18, İstanbul, 1998
14. Turan, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2009; Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010; Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010.

¹ <https://bilimdili.com/arkeotarih/tarih-tarih/kazakistanda-buyuk-selcuklu-bayragi-ciftbasli-kartal-kesfedildi/>

15. Köymen, Altan, Tuğrul Bey ve Zamanı, MEB, İstanbul, 1976; Köymen, Altan, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Cilt 3, Türk Tarih Kurumu, Ankara
16. Merçil, E., Selçuklularda Hükümdarlık Alametleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007
17. Sevim, Ali, İbnü'l Cevzi'nin El-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Cilt XXVI, Türk Tarih Kurumu, 2005
18. Runciman, Steven, Haçlı Seferleri Tarihi, C.1, Çev. Prof. Dr. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989
19. Demirkent, Işın, Haçlı Seferleri, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1997
20. İbn Bibi, El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk Name), Çev. Prof. Dr. Mürsel Öztürk, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996
21. Özaydın, Abdülkerim, Unvan, DİA, Cilt 42, İstanbul, 2012
22. Attelieates, Micheal, The History, Çev. Anthony Kaldellis, Dimitri Krallis, Harward University Press, Londra, 2012
23. Göksu, Erkan, Çift Başlı Kartal ve Selçuklular, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Sayı 5, 2016

Андатпа

Тарихта тудың мемлекеттер үшін де, оған иелік еткен мекемелер мен ұйымдар үшін де маңызы зор. Әсіресе, рәміздер аса маңызды болған ерте заманда тудың мәні ерекше болған. Мемлекеттер тулармен бейнеленді, ал билеушілер өздерінің үстемдігін осы тулармен заңдастырды. Түріктер тарих сахнасына шыққан сәттен бастап-ақ өздері байланыста болған мемлекеттердің де, мифологиялық наным-сенімдерінің де әсерімен туды пайдалануға қамқорлық жасаған. Исламнан бұрын ескі наным-сенімдері бойынша ту қолданған түріктер мұсылман болғаннан кейін туларында исламдық белгілерді қолданған. Селжүктер осы жағдайға сай әрекет етіп, исламдық өрнекті туларды пайдаланды. Алғашқы кезеңде мемлекет болмай тұрып өмірлерінде маңызды болған таңбаларды пайдаланған селжүктер кейін өз мемлекеттерін түмен басқарғаны – олардың Аббаси халифаты тарапынан мойындалуының көрсеткіші.

Кілт сөздер: Селжүк, ту, жалау, мемлекет, егемендік белгісі.

(Ш. ЧЕЛЕР. СЕЛЖҮКТЕРДІҢ ТУЫ МЕН ЖАЛАУЫ)

Аннотация

На протяжении всей истории флаг имел большое значение для государств, а также учреждений и организаций, которые владели им. Особенно в древние времена, когда символы были очень важны, флаг значил очень многое. Государства были представлены флагами, и правители узаконивали свое господство с помощью этих флагов. Тюрки с того момента, как они появились на исторической сцене, придавали большое значение использованию флага под влиянием как государств, с которыми они контактируют, так и своих мифологических верований. Тюрки, которые использовали флаги в соответствии со своими старыми верованиями до ислама, использовали исламские символы на своих флагах после того, как стали мусульманами. Сельджуки действовали в соответствии с этой ситуацией и использовали флаги с исламскими мотивами. В свой первый период сельджуки, которые использовали символы, которые были важны в их жизни до того, как они стали государством, затем правили своим государством с помощью флагов, что свидетельствует об их признании халифатом Аббасидов.

Ключевые слова: Сельджук, флаг, знамя, государство, знак правления,

(Ш. ЧЕЛЕР. ФЛАГ И ЗНАМЯ У СЕЛЬДЖУКОВ)